

r

Raske palvus (mdE *Staka ozks*; mdEM *staka* ‘raske’, mdEM *ozks* ‘palvus, palvuspüha’).

Staka ozks viidi läbi taudi puhkemise korral öösel küla servas. Palvusel osales 5–6 inimest, kes viisid küla piirile külavanema majas valmispandud toidud ning palusid *raskuse jumalat Stakapazi küla pealt needus ära võtta. Raudlabidaga tehti või inimese veetud raudadruga künti küla ümber ring. Palvuskohale tagasi jõudes toimus rituaalne söömaaeg. Toidujäägid maeti Stakapazi jaoks maha ja mindi taas koju.

Väljakujunenud tava kohaselt toimus palvus vaikselt ja palved öeldi sosinal. Külaelanike hoiatati, et külas ei tehtaks palvuse ajal lärmi.

Kirjandus: Jevsevjev, M. E. 1966. *Izbrannõje trudõ*, 5. *Mordovskaja svadba*. Saransk.

Raskuse jumal (mdE *Stakapaz*, *Kežeipaz*; *staka* ‘raske’, *keže* ‘kuri, tige’).

Raskuse jumala peamine ülesanne on kõigi raskuste ja maiste vaevade kandmine ning headuse toomine ja elupäevade kergendamine. Kõige sagedamini paluti *Stakapazi* taudide puhul (*Raske palvus).

Varase teravilja külvi eel korraldati tavakohaselt palvus *Stakapazi* auks. Palvuse läbiviija mdEM *staka at'a* (*at'a* ‘ätt, vanamees’) valiti seitsmeks aastaks. Järgmiseks seitsmeks aas-

taks jäeti ta ametisse juhul, kui tema kohustuste täitmise ajal polnud taude ja põld andis hea saagi. Staka at'a palus *Stakapazi* anda hea viljasaak, võtta küla pealt ära kogu kurjus ning saata maa peale kergendust. Ohvriks tapeti must kana või valge härg. Mõnes kohas ohvritoomist ei olnud.

Kirjandus: Harva, U. 1952. *Die religiösen Vorstellungen der Mordwinen*. Helsinki; UPTMN 7: 3. *Kalendarno-obrjadovõje pesni i zagovorõ* – 1981. Saransk.

Raud, metall (mdEM *kšni*).

Rauaüliks olevat erilisi kaitsvaid omadusi, seetõttu tehti metallist relvi, tööriistu, aga ka ehteid. Mõnedesse metalllehetesse on kätketud sügav mütoloogiline sümbolika, mis rõhutab inimese ja jumalate seoseid. Raud sümboliseerib mees-alget.

Müütides ronivad kangelased mööda raudketti taevasse või laskuvad maa peale või maa-alusesse riiki. *T^ušt'a sünnib rauast kandadega, tema põlvede ümber on traat ning käes on tal metallist sau, millega ta merd lahutab. Tema abilisel, oomenlinnult varesel, on raudvõti. Niškepazi seitsme taeva taguse elamu ümber on raudaed, millest keegi ei saa üle vaadata.

Itkudes ja muinasjuttudes kujutatakse surma terava raudvikatiga vana naise või mehena, kes teatab oma ohvrile ette, et hakkab tema sooni lõikama verega täidetud vaskkannus kaasa toodud mõõgaga (mdEM *tor*).

Säravad metallist ehted kehastavad valgust ja headust. Ehete hulgas domineerisid metallist mdM *ten'kat*, mis meenusid raha või suurte kalade soomust – neid nimetati ka mdM *kujen' pr'at* 'mao pead'. Naiste ja neiude puusaeheteid täiendasid raudnööbid ja kellukesed (uskumuse järgi peletasid need oma helinaga eemale kurje jõude). Metallist valmistasid ersalased ka naise peakatte külge kinnitatavaid ümmargusi päikesekujulisi kõrvaeheteid *pil'kst* või *piläpr'ät* (mdM *pilä* 'kõrv', *pr'ä* 'pea, ots') ning mokšad käevõrusid mdM *kät'ks*.

Nõiduse ja kaetamise vastu on nii mokša kui ka ersa pulma-des kasutatud metallesemeid: noorpaari riiete külge kinnitati murtud silmaga nõelu; majaukse kohale torgati nuga. Isamees (mdEM *toron' kandi*) kandis vööil suurt nuga, millega ta peletas pulmavankri ümber riste tehes kurjuse noorpaarist eemale.

Ersalaste isamees kasutas selleks mõõka. Ersa pulmas paluti Niskepazi, et ta ümbritseks noorpaari raudaia või ringiga.

Surnu kodust väljaviimise järel pannakse tänapäevalgi kirves lautsi alla, et surm ei tuleks tagasi uue ohvri järele. Surnu kodust eemalehoidmiseks pandi ukse juurde nuga.

Mõnes kohas tegid mordvalased epideemia ajal raudadraga vao ümber küla (*Raske palvus). Teelt leitud raudkiil pandi põue, et pea ringi ei käiks.

Raudlabidat ja metallrõngaid kasutati ennustamisel. Noa lauvalt mahakukkumine ennustas meeskülaalise tulekut.

Kirjandus: Jevsevjev, M. E. 1966. *Izbrannõje trudõ*, 5. *Mordovskaja svadba*. Saransk; Maskajev, A. I. 1964. *Mordovskaja narodnaja epitšeskaja pesnja*. Saransk.

Reheema (mdEM *Avinava*; *avin* 'rehi', *ava* 'naine, ema').

Igal rehel usuti olevat oma haldjas. Tema elupaigaks peeti rehetalasid ja auku, mille abil rehte soojendati. Kord aastas korraldati tema auks *rehepalvus *avin ozks*, kus ohverdati tulega seotust rõhutav punane kukk. Palvuse lõpus veeretati põrandal tühje õllekruuse ja visati need seejärel õhku, et viljapead suuremaks kasvaksid.

Reheema võis karistada, kui solvati teda ennast või pererahvast. Näiteks kägistanud ta pärimuse järgi naise, kes ei täitnud oma vanemate soove.

Haigestunud ersad käisid südaööl rehes, paludes reheemalt tervekszaamist.

Kirjandus: Smirnov, I. N. 1895. *Mordva*. Kazan; Šahmatov, A. A. 1910. *Mordovski etnografitšeski sbornik*. Sankt-Peterburg.

Rehepalvus (mdEM *Avin ozks*; *avin* 'rehi', *ozks* 'palvus, püha').

Avin ozks oli traditsiooniline rehepüha, mida ersad pidasid igas perekonnas või hõimus kaks korda aastas (tavaliselt enne ja pärast rehepeksu), mokšad kord aastas (lihavõttenädalal või esimesel pühapäeval pärast lihavõtteid). Rehes ohverdati punane kukk, kelle pea ja veri viidi rehe all asuvasse keldrisse. Lõunaks toodi rehelistele õlut, (mõnes kohas koos sulgedega) keedetud

kukk ja küpsetisi. Palvuses tänati reheema vilja hoidmise ja õnnestunud rehepeksu eest. Palvusele järgnes rituaalne söömine.

Kirjandus: Orlov, N. P. 1876. Mordva-mokša. *Penzenskie gubernskie vedomosti*, 106–108. Penza.

Rõivad (mdM *štšapt-kar'apt*, mdE *oršavt-karsevt'*; mdM *štšam* 'riie, rõivas, särk', *kar'* 'viisk', *kar's'ems* 'kingi jalga panema').

Rõivad, jalanõud ja ehted on seotud mütoloogiaga. Nižni Novgorodi ersade ettekujutuse järgi tikib kõigi jumalate ema Ange Pat'ai oma poja Niškepazi särki allääre ja õlakud taevasiina, päikesepuna, kuukulla ning koidupunaga. Müütiline T'ušt'a on riietatud valgesse mitmevärviliste tikanditega särki. Valget rüüd kannavad ka vee-ema (mdEM Ved'ava), metsaema (mdEM Vir'ava), peajumal Niškepaz (mdE) jt.

Mordvalaste pidurõivad jätsid sügava mulje – rahvarõivaid kandvad naised ja neiud seisid väliste tunnuste järgi ühes reas jumalatega, keda saatis kulla, hõbeda ja vase sära. Neid võrreldi rahvaluules päikese, kuu, tähtede ja tulega, mis löi nende ümber ebataavalisuse ja erakordsuse õhustiku. Rahvariidepluusi võrreldakse lauludes mooni ja tema õielehtedega, vahtra ja vahtralehtedega.

Traditsioonilistel riietel – pluusidel (mdM *panarht*), vöödel (mdM *karks*), peakatetel (mdM *pr'än' štšamat*) – ning ehetel (mdM *nar'ažamat*) ja tikanditel (mdM *s'ormat*) on peale olmelise veel maagiline tähendus. Valgeid linaseid rõivaid kanti nii igapäevaselt kui ka pühadel. Tikandid olid riietel punased, tumepunased, pruunid, sinised, oranžid, rohelised ja mustad. Kuna igal värvil oli oma sümbolne tähendus, oli äärmiselt oluline, kuidas neid värve kombineeriti. Must sümboliseeris viljakust ja maad (mitmed pluusitriibud tikiti musta niidiga), punane päikest, soojust ja kaitset.

Rõivaste tikandid näitavad inimese sidet loodusega, millele viitavad näiteks inimlinnu, inimpuu jt kujundid. Juhuslik pole ka mõnede särgimustrite ja tikandielementide tikkimine tuvi- (mdM *gul'kan' pil'gekit*), hundi- (mdM *vr'gazon' kit*) ja jänesejalgede (mdM *numolon' pil'gekit*) kujulistena.

Rõivaste juurde kuuluv ringikujuline vöö oli kaitsevahend. Vöö vallandamine ennustamise ja nõidumise ajal tähendas kurjadest jõududest osasaamist. Ka sünnitamise ajal vallandati vöö ja sõlmiti lahti sõlmed. Esimesel karjalaskepäeval oli kombeks laotada vöö väravale, et loomad tuleksid tagasi koju. Vöö alt juhiti läbi ka ostetud kariloomad, et nad võtaksid uue majapidamise ja uue lauda omaks. Vöö peale seoti pulmaehe mdM *s'okt* (mdM *s'oka* 'narmas'), mis koosnes hõberahadest ja teokarpidest ning mille külge riputati punase lõngaga kellukesed. Usuti, et kellukeste helin kaitseb nõiduse ja kaetamise eest.

Mõne kandi mokšade pulmatavandis suitsutati mõrjsja kaitsmiseks tema särki.

Naiste ja neidude rõivastesse on kätketud sügav sümboolika. Esimeses järjekorras võiks nimetada ümmargusi metallrahasid või suurte kalade soomuseid meenutavaid ehteid mdM *t'en'kat* 'kaunistusrahad' või *kujen' pr'ät* 'maopead', mida valmistati nii vasest, hõbedast kui ka kullast (tähistas valgust ja headust). Kanti ka käevõrusid mdM *kät'kst*, kõrvarõngaid mdM *pil'kst* ja sõlgi mdM *s'ulgam*. Metall iseenesest sümboliseerib meesalget – sellest valmistati sõjariistu ja lahinguvarustust. Rõivad aga ühendasid endas samaaegselt meheliku ja naiseliku loomuse.

Abielunaise võis ära tunda kõrge seenelaadse peakatte mdM *panga*, mdE *pango* järgi, neiu aga tikandi, kardpaela ja narmastega kaunistatud peapaela mdM *aškorks* järgi. Juukseid hoidis koos puust või luust kamm (mdM *s'ur'ht's'em*), millega müütilises pärimuses soeb oma juukseid ka ersa päikesejumal Tšipaz. Ka rätiku sidumisviisi järgi sai neidusid naistest eristada. Neiid kandsid tavaliselt õõnsat vasest või puust pärga, mille sisse sätiti juuksed – peakatte ülaosa kaunistasid pronksspiraalid. Pats varjati rätikuga, mille küljes rippusid ersa-mokša naistele ja neidudele iseloomulikud pronkskaunistused.

Peakatetega seoses järgiti teatud keelde: mütsi ega rätikut ei tohtinud käes keerutada, muidu hakkas pea valutama; mütsi ega rätikut ei tohtinud lauale panna – põhjustab tüli ja vaesust; võõrast mütsi ega rätikut ei tohtinud pähe panna – peavalu kandub üle. Peakatet tarvitati ka armumaagias – neiu pani noormehe äratagemiseks pähe tema mütsi, et noormees mõtleks ainult neiu.

Ka jalanõudel, eriti viiskudel (mdM *kar'*) oli kombestikus tähtis roll. Kodu kaitsmiseks kurjade jõudude ja nõidade eest riputati viisud aiateiba otsa. Kosjade õnnestumiseks visati eeskäijale (*baškuda*) järele vana viisk. Viisu sisse pandi vastsündinu platsenta (*Sünd), viiskudesse kängitseti koolnu jalad (*Surnu).

Riiete pahempidi selgapanemine ennustas halba – terve päev läheb pahupidi.

Kirjandus: Tallgren, A. M. 1928. *Les provinces culturelles finnoises de l'age recent de fer dans la Russie du nord. Eurasia. Septentrionalis antiqua*. III, lk. 3–24. Helsinki; Devjatkina, T. P. 1992. *Mokšanskije svadebnõje obrjadõ i pesni*. Saransk; Balašov, V. A. & Luzgin, A. S. & Prokina, T. P. 1995. *Odežda. Mordva. Istoriko-kulturnõje otšerki*. Saransk.

Rändtirtsupalvus (mdE *Tasto ozks*; mdE *tasta* 'rändtirts', mdEM *ozks* 'palvus, palvuspüha').

Tasto ozks korraldati rändtirtsude põldudele ilmumise korral. Põllu keskel paluti peajumalal peatada tema poolt lastud teravilja ja rohtu söövad putukad.

Kirjandus: Jevsevjev, M. E. 1966. *Izbrannõje trudõ*, 5. *Mordovskaja svadba*. Saransk.

Mordva mütoloogia

Tatjana Devjatkina

<http://www.folklore.ee/ri/pubte/ee/sator/sator8/>

ISBN 978-9949-490-16-5

Tartu 2012

Trükiis ilmunud: Tatjana Devjatkina. Mordva mütoloogia.
SATOR 8. Tartu 2008

Tõlge: Irina Orehhova, Nikolay Kuznetsov

Toimetanud: Mare Kõiva, Kadi Sarv

Küljendus: Liisa Vesik

Kujundus: Andres Kuperjanov

Kaanepilt: Juri Dõrin "Uneskõndija"

HTML: Diana Kahre

Originaal:

Tatjana Devjatkina *Mifologia Mordvõ*

Saransk: Krasnõi Oktjabr 1998

Sarjas Sator 2008. a ilmunud eestikeelset trükist toetas Eesti Hõimurahvaste Programm, Tartu Ülikooli Paul Ariste soomeugri põlisrahvaste keskus, EKM FO, SF 0030181s08

E-raamatu valmimist toetas: EKRM04-29 Eesti keele, kultuuri ja folkloori kasutusala laiendamine ja folkloori tutvustamine elektroonilistel infokandjatel.

© 2012 EKM FO rahvausundi ja meedia töörühm, EKM Teaduskirjastus